

MOŽNOSTI MERANIA VITALITY LOKÁLNÝCH SPOLOČENSTIEV POMOCOU OBYDLÍ

Jaroslav Hanko

Fakulta humanitních studií UK Praha

 <https://orcid.org/0009-0004-3757-9949>

The Possibilities of Measuring the Vitality of Local Communities through Dwellings

Abstract: This article approaches the concept of the “vitality of local communities” and the possibilities of its measurement. It describes the efforts of researchers to define vitality at the level of regions, cities, or even neighborhoods. With the advent of new technologies, we are experiencing an increase in possibilities and tools to visualize vitality in the form of maps or interactive databases. We are witness to numerous projects that explore the vitality of communities in the USA and Canada, but this approach has penetrated the rest of the world only to a lesser extent and in a significantly altered form. The article notes a selected parameter – the dwellings that people build, adapt, or abandon. Dwellings are a well-researched feature from various anthropological perspectives even historically. Thanks to this, it is possible to quantify the level of vitality of cities through houses. We have much data from field research in a specific location in South-Central Slovakia. With the help of said data, it will be possible to create a locally adapted tool for measuring the vitality of the local community. It can be used as an indicator of the quality of life in terms of local policy-making, urban planning, or development forecasting. Therefore, it can be an important tool in the study of depopulating regions.

Keywords: *vitality measurement; local communities; dwellings; housing*

<https://doi.org/10.14712/12128112.4750>

Tento článek je pod licenci CC BY 4.0.

Mnohé regióny sveta sa vyludňujú, čo je pravidelne zverejňované napríklad v demografických štatistikách Európy.¹ Postupné strácanie populácie spôsobuje celý rad ďalších klesajúcich ukazovateľov, ako znižovanie pôrodnosti, starnutie obyvateľstva, regres príležitostí zamestnať sa, znižovanie príjmov domácností i samospráv, nemožnosť udržiavať fyzický stav domov aj verejných budov, znižovanie príležitostí na umelecké či iné voľnočasové aktivity a mnohé iné. Navyše všetky tieto ukazovatele ďalej podporujú vyludňovanie regiónov, čím spolu vytvárajú začarovaný kruh.

Ludské obydliá sú vizuálne veľmi vnímaným javom. Mesto plné opustených, rozpadnutých alebo neopravovaných domov evokuje negatívne pocity. Neláka k tomu, aby sa tu ľudia usadili, alebo ho aspoň navštívili. Naopak naznačuje, že toto miesto nie je vhodné pre život, a preto ho obyvatelia opúšťajú. Udržiavané a opravované domy sú znakom udržateľnosti a s vekom budov rastie ich historická hodnota. Domy odrážajú životaschopnosť komunít tak, ako verejné budovy odrážajú životaschopnosť samospráv. Bolo by možné tento stav kvantifikovať a skúmať v čase?

Evidujeme množstvo snáh o meranie vitality či životaschopnosti lokálnych spoločenstiev. S nástupom nových technológií zažívame nárast možností a nástrojov, ako vitalitu vizualizovať, a to najmä od 90. rokov minulého storočia. Napriek početným snahám a publikovaným štúdiám vo svete, v našich geografických oblastiach ostali prakticky nepovšimnuté. Tento článok sa preto pokúsi priblížiť existujúce metódy merania vitality lokálnych spoločenstiev s užším zameraním na stav obydlií.² Obydliá sú totiž jedným z najlepšie merateľných ukazovateľov vitality. Priamo odrážajú demografický vývoj našich miest a obcí, ktorý tak možno sledovať mnoho desaťročí spätne. Fyzické vlastnosti domov, najmä rozloha, počet obytných miestností, vybavenosť, ale aj kondícia stavieb veľa napovedajú o ekonomickom statuse obyvateľov a jeho vývine v čase. Vek

¹ How to tackle population decline in Europe's regions? 2021. Dostupné z <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20210414STO02006/what-solutions-to-population-decline-in-europe-s-regions> [cit. 2024-08-04].

² Na začiatku bola snaha nájsť odpoveď na otázku, či niekde vo svete existujú pokusy merať vitalitu lokálnych spoločenstiev a či ju niekto spája s bývaním. Kombinovane, teda kaskádovou metódou aj obecným vyhľadávaním, boli sústredené sumarizačné práce, ktoré odkazovali na rôzne merania a tiež ich porovnávali. Zamerali sme sa na tie, ktoré sa venovali domom, resp. bývaniu, pričom snahou bolo získať čo najviac rôznorodých prístupov. Tento postup bol časovo náročný a môže pôsobiť ako nekoordinované vrstvenie rôznych príkladov. Dôležitá však bola aplikovateľnosť týchto prístupov v lokálnych podmienkach u nás. Teda či by podobné meranie bolo možné z dať, ktoré máme napríklad na Slovensku. Rovnako dôležité kritérium bolo, aby spomenuté merania už boli odskúšané, používané viac rokov, prípadne sa snažili o sledovanie určitého vývoja a jeho prognózovanie.

domov, dekoratívne prvky a architektonické detaily zase determinujú historickú hodnotu kultúrneho dedičstva ľudských sídel.

Zdanlivo strohé štatistické merania však môžu mať oveľa širšie využitie. Predkladaný výskum má totiž medziodborový presah, snaží sa aplikovať zistenia v konkrétnej lokalite na juhu stredného Slovenska a navrhnúť využitie tohto merania z antropologickej perspektívy. Domy totiž poskytujú vhodné dáta na skúmanie šírenia kultúrnych prvkov v miestnych podmienkach. Sú to artefakty, ktoré prežívajú nezriedka 3–4 generácie svojich obyvateľov, čím odrážajú spôsob života a adaptáciu jednotlivých generácií. Pomocou obydlí je možné sledovať mieru a presnosť napodobovania, výber napodobňovaných vzorov, konformné a antikonformné správanie či viacúrovňovú selekciu, ktorú popisujú antropológovia zaoberajúci sa evolúciou kultúry.³

Toto meranie vitality preto môže pomôcť tak akademickým pracovníkom pri skúmaní procesov odohrávajúcich sa v ľudských sídlach, ako aj praktikom pri tvorbe lokálnych politík, urbanistickom plánovaní či prognózovaní vývoja. Môže byť preto dôležitým nástrojom pri skúmaní vyľudňujúcich sa regiónov.

Vitalita lokálnych spoločenstiev

Pojem „vitalita“ sa dá zjednodušene vysvetliť ako „životaschopnosť“. Najčastejšie je vnímaná z biologického hľadiska, ako stav jedinca, jeho schopnosť byť silný a aktívny, prípadne schopnosť „pokračovať v živote“. Existujú však aj psychologické pohľady (duchovná, životná sila, psychické zdravie), v neurobiológii existuje tzv. kognitívna vitalita (schopnosť mozgu učiť sa a prispôbovať), v biológii sa spája so schopnosťou organizmu prežiť, prípadne jeho úspešnosťou v napĺňaní vlastných životných potrieb. V ekológii sa pojem vitalita skloňuje v súvislosti s celým ekosystémom, prípadne populáciou určitých organizmov. V etnolingvistickej oblasti je možné ho vnímať ako vitalitu lokálnych komunít/jazykov, nakoľko skúma schopnosť komunity prežiť a prosperovať uprostred odlišnej komunity (Dale a kol. 2014: 5–6). Antropologička Luisa Maffiová popisuje „vitalitu“ rôznych svetových kultúr a ich odolnosť, ktoré sú potrebné pre zachovanie „biokultúrnej diverzity“ (Maffi 2008). Spolu s antropológom Zentom tvrdí, že rozmanitosť kultúr môžeme merať aj cez vitalitu „tradičných

³ Vo svojom výskume sa zameriavame na selekcionistický koncept v evolúcii kultúry, postavený najmä na prácach Boyd – Richerson 1985, 1995; Henrich – Gil-White 2001; Shennan 2001; Henrich 2004; Boyd – Richerson – Henrich 2008; Henrich 2009; Boyd – Richerson – Henrich 2013.

environmentálních znalostí“,⁴ které sa prenášajú z generácie na generáciu a je možné ich kvantifikovať a skúmať v čase (Zent – Maffi 2019).

Myšlienku vytvorenia širokého súboru ukazovateľov vitality lokálnych spoločenstiev môžeme sledovať už v šesťdesiatych rokoch 20. storočia.⁵ Avšak až technologický pokrok v deväťdesiatych rokoch umožnil rozvoj do praktických nástrojov na jej sledovanie a meranie. Zvýšený záujem však so sebou priniesol vznik nových prístupov a prípadových štúdií, pričom každá používala odlišné metódy. Rôzne kolektívy postupujú rôzne aj v otázke veľkostí skúmaných lokalít, na úrovni regiónov, okresov, miest, štvrtí, či dokonca komunít a susedstiev. Niektoré systémy hodnotia len cieľnú skupinu, najčastejšie populácie detí, seniorov, žien, alebo menšín, a tomu prispôbujú aj merateľné ukazovatele. Sprehľadníť situáciu nepomáha ani fakt, že sú často v tejto súvislosti používané aj pojmy *sustainability*, *livability*, alebo *well-being*, no napriek podobnostiam nie sú rovnaké.⁶

Často sa výskumníci napríklad opierali výlučne o materiálne a ekonomické údaje, pričom hlavný z nich, HDP, bol podrobený výraznej kritike. Výskumníci sa preto snažia nájsť presnejší model merania postavený na alternatívnych dátach (Etuk – Acock 2017). Merania zvyčajne zahŕňajú sociálne, ekonomické a environmentálne otázky. Tento trend je však naďalej „nekoordinovaný a neusporiadaný“ (Jany-Catrice – Marlier 2013: 20).

Väčšina z tu predkladaných systémov má široký rozsah kategórií, pričom sa snaží poskytnúť holistický pohľad. Yuill Herbert (online) skúma 17 rôznych existujúcich systémov merania, pričom široká je aj mierka skúmanej lokality, od susedstiev po celú planétu. Niektoré ukazovatele sú bežné a časté, v prieskume sa dokonca objavili vo všetkých systémoch meraní. Patria k nim miera chudoby, istoty zamestnania a dostupnosť bývania. Ostatné (napríklad bezpečnosť, prístup ku vzdelaniu, zdravie, angažovanosť občanov, prístup k umeniu) sa vyskytujú menej často.⁷

⁴ Autori ho pomenovali „VITEK – Vitality Index of Traditional Environmental Knowledge“.

⁵ V tejto súvislosti je ako priekopníčka často citovaná Jane Jacobsová so svojou knihou *The Death and Life of Great American Cities* (Jacobs 1961). Vitalita miest je podľa nej široko chápaná ako vzájomné pôsobenie fyzického prostredia a sociálnych interakcií medzi obyvateľmi. Kľúčovou je tiež práca Paula R. Maasa *Towards a Theory of Urban Vitality* (Maas 1984).

⁶ Ann Daleová a kol. upozorňujú, že „môže byť obzvlášť ťažké rozlíšiť vitalitu komunity od blahobytu komunity. Aj keď sú často tieto pojmy zamieňané... Existuje rozsiahly a široký súbor literatúry o blahobyte komunity a veľmi málo o vitalite komunity. ... prebieha značná diskusia o tom, či hospodársky pokrok vo všetkých prípadoch prispieva k blahobytu...“ (Dale a kol. 2014: 6–8, 31).

⁷ Ďalšie príklady prináša práca kolektívu Etuk – Acock (2017), ktorá ponúka množstvo odkazov na snahy o praktické uplatnenie metód určovania a vyhodnocovania indikátorov vitality. Medzi nimi aj

Herbert rozlišuje dva hlavné typy: a) agregované, kde ukazovatele sú navzájom porovnávané a vytvárajú jeden hodnotiaci výsledok, index⁸ a b) neagregované systémy, ktoré skúmajú väčšinou od 50 do viac než 100 kritérií a vytvárajú sumár hodnotiacich tabuliek. Podľa autora sú neagregované merania vhodnejšie, pretože namiesto jednej hodnoty „blahobytu“ dokážu identifikovať aj „nedostatočne fungujúce aspekty blahobytu“.

Ďalej Herbert rozlišuje medzi ukazovateľmi vyvíjanými zdola (riadené komunitou) alebo zhora (riadené autoritami). Kým indikátory zhora sú konzistentné v odhadoch v rôznom priestore, indikátory vyvíjané zdola (napríklad Index vitality susedstva) nemusia byť prijaté inou komunitou, a preto nebude možné ich vzájomne porovnať. Má však výhodu v tom, že komunita viac verí indikátoru, ktorý si sama nastavila. Napriek tomu je možné indikátory „dané“ zhora modifikovať pre potreby menších komunít. Príkladom je správa *Vital Signs*, ktorá porovnávala 16 veľkých kanadských miest, komunity však rozhodli o tom, ktoré ukazovatele budú mať väčšiu váhu a pozornosť.

Ukazovatele môžeme podľa spôsobu merania deliť na dva typy:

- a) kvantitatívne alebo numerické (tvrdé údaje) zo štatistických údajov, ako napríklad sčítanie ľudu;
- b) kvalitatívne alebo príbehové (mäkké údaje) zo zberu v rámci komunitných prieskumov.

Väčšina prístupov je ich kombináciou. Iniciatíva *Community Vitality Initiative* napríklad využíva okrem tvrdých dát aj prieskum s 95 otázkami (veľkosť vzorky bola 20–80 jednotlivcov), v ktorom obyvatelia hodnotili stav zamestnania, zdravia, životného prostredia, podporu umenia, bezpečnosť v uliciach, verejnú dopravu či prenatálnu starostlivosť. Podobne kvalitatívne dáta od občanov porovnáva s kvantitatívnymi dátami aj projekt *Quality of Life* pri hodnotení najväčších miest na Novom Zélande.

Projekty komunitných indikátorov zvyčajne implementuje vládny/samosprávny subjekt alebo nezisková organizácia, často v spojení s univerzitou.

konzorcium *Community Indicators Consortium*, ktoré spravovalo online úložisko viac ako 300 projektov komunitných indikátorov.

⁸ Napríklad The Community Well-Being Index používaný v rámci meraní VitalSigns je vytvorené číslo, ktoré na stupnici od 0 do 100 meria blahobyt komunit v Kanade. Vyššie skóre znamená vyšší blahobyt. Z údajov o príjmoch, vzdelaní, bývaní a aktivite pracovnej sily najprv vypočíta číslo za každú z oblastí a potom vypočítava celkový index. Následne je možné porovnať jednotlivé komunity v rámci rôznych regiónov (Community Foundations Canada 2016: 4).

Najčastejším výstupom z takýchto meraní je sumarizačný report, hodnotiaca správa, ktorá získané dáta aj interpretuje, prípadne porovnáva s predošlým meraním alebo inou lokalitou. Rôzne meracie systémy si vytvorili aj rôzne zobrazovanie výsledkov. Môžu to byť napríklad online dynamické grafy, kde si používateľ vyberá z rôznych premenných (*Quality of life / New Zealand*), online mapy (*Community Accounts*), interaktívne mapy (*Housing and Transportation Affordability Index, Composite Learning Index, Happy Planet Index*), alebo časové grafy (*Canadian Index of Wellbeing, Global Peace Index*).

Merania so špecifickým zameraním

Snaha o uchopenie vitality ako celku (zahŕňajúc zdravie, kriminalitu, bývanie, životné prostredie a podobne) v sebe prináša nebezpečenstvo redukcie skúmaných dát, alebo prílišné generalizovanie ich vplyvu. Vyžadujú si väčší výskumný tím a často redukujú časové hľadisko, ktoré je tento tím schopný uchopiť. Vznikajú preto aj snahy o špecifikáciu výskumného problému a jeho zúženie na vybrané faktory ovplyvňujúce vitalitu. Autori si pritom uvedomujú dôležitosť ostatných faktorov, no v záujme hlbšieho pochopenia fenoménu vitality sa zamerali len na niektoré. Ann Daleová a Lenore Newmanová napríklad upustili od tvrdých dát z ekonomických štatistík a zamerali sa na vnútorné vzťahy v populácii (Dale a kol. 2014: 6–8). Vitálne spoločenstvá sa podľa nich vyznačujú silnými, aktívnymi a inkluzívnymi vzťahmi medzi obyvateľmi. Jedným z takýchto prístupov je napríklad meranie komunitného života, participácie na verejnom dianí, miera interakcií medzi obyvateľstvom a pod.⁹

Vo výskume a intervenciách v sociálnej a vzdelávacej oblasti sa často skloňuje aj koncept sociálneho kapitálu, vnímaného ako potenciál, ktorý môže

⁹ Niektorí autori (napríklad Jackson – Kabwasa-Green – Herranz 2008) vzťahujú koncept vitality miestnych spoločenstiev na stav lokálneho umenia a participácie obyvateľov na nej. Maria Rosario Jacksonová (*The Urban Institute*) navrhla trojdielny rámec na meranie vitality komunit na základe participácie verejnosti na umení a odporúča monitorovať indikátory umenia a kultúry (ako napríklad počty organizácií, umeleckých škôl, kolektívov, prehliadok, tvorbu, verejné výdavky na podporu kultúrnych aktivít či dobrovoľníctvo) (Jackson 2008: 16–19). O participáciu v oblasti umeleckej tvorby sa opiera aj prípadová štúdia v Montreale, kde stav vitality je silne ovplyvnený účasťou miestnych aktérov na rozhodovacom procese, koordinačných a konzultačných orgánoch, prístupe k umeleckým aktivitám, možnosti občianskej podpory umeleckým aktivitám a podobne (Klein a kol. 2020). O vplyve lokálnych umeleckých zoskupení a jeho využitia pre vitalitu a udržateľný rast miest sa dočítame aj v podmienkach rumunského mesta Kluž (Zbranca 2018). Inštitút blahobytu (*The Institute of Well-Being*) vypracoval koncepčný model vitality komunity a priraďuje k nemu jedenásť ukazovateľov, medzi ktoré patria: účasť na skupinových aktivitách, dobrovoľníctvo, počet blízkych príbuzných, poskytovanie pomoci druhým, majetková kriminalita, násilná trestná činnosť, osamelé chodenie po zotmení, dôvera a prislušnosť ku komunite.

komunita využívať pre zvyšovanie svojej vitality. Bohatstvo komunitných združení, pocit spolupatričnosti či schopnosť mobilizovať susedov, aby sa zapojili do kolektívnych akcií sociálneho charakteru, sú len niektoré z merateľných ukazovateľov. Existuje nepreberné množstvo štúdií, ktoré skúmali vplyv sociálneho kapitálu na vitalitu komunit,¹⁰ no s ohľadom na výskumný zámer tohto článku sa im nemôžeme hlbšie venovať.

Iný koncept merania prináša štúdia, ktorá si vzala za cieľ meranie vitality mestských oblastí v Číne. Monitorovacím nástrojom boli v tomto prípade satelitné snímky krajiny a porovnávanie nočného osvetlenia jednotlivých miest (Zhang a kol. 2022).

Aspekt bývania vo vybraných meraniach

Predošlým snahám (pred rokom 1990) o nájdenie indexu vitality a spôsobu merania chýbal (alebo aspoň nedominoval) aspekt bývania. Často sa zamerali napríklad na demografické ukazovatele, ktoré však nie vždy zohľadňovali vitalitu, ba častokrát ju skresľovali. Populácia sa totiž môže zvýšiť aj bez zlepšenia (obchodnej) infraštruktúry. Rozvoj obchodu a služieb (aj v spojení s rastúcou populáciou) nemusí znamenať zvyšovanie vitality. Po roku 1990 teda vznikajú aj snahy o presadenie bývania ako kľúčového faktora ovplyvňujúceho vitalitu komunit. Tieto snahy a výskumy ukazujú, že bývanie výrazne ovplyvňuje vitalitu komunity a niekedy aj protichodným spôsobom¹¹ (White 2000).

¹⁰ Autori sa väčšinou snažia potvrdiť vplyv sociálneho kapitálu na vitalitu miest. Napríklad dvojica Li – Zhang (2021) sa zamerala na spokojnosť obyvateľov so svojim susedstvom, a nazývajú ju obývateľnosť susedstva. Obyvatelia, ktorí vnímajú svoje štvrte ako čisté, bezpečné a prístupné a ktorí majú časté interakcie s rodinami a priateľmi v susedstve, sú spokojnejší. Pozitívne vnímanie verejnej služby, najmä polície a požiarnej ochrany, tiež prispieva k vyššej spokojnosti okolia. Autorky porovnávajú dáta z American Housing Survey z roku 2013, pričom tvrdia, že sú doposiaľ jediné, ktoré zahŕňajú parametre sociálneho kapitálu. Iní poukazujú na to, že niektoré faktory môžu vplývať na vitalitu aj protichodne. Napríklad Mouratidis a Poortinga (2020) skúmali vzťah medzi charakteristikami zastavaného prostredia a sociálnou súdržnosťou susedstva v Osle. Tvrdia, že „zatiaľ čo hustejšie štvrte prispievajú k vitalite, nie všetky husté štvrte sú vitálne“. Poukázali pritom na viaceré protichodné vzťahy. Napríklad vyššia hustota mestskej zástavby pozitívne vplýva na vitalitu, zatiaľ čo negatívne vplýva na sociálnu súdržnosť. Zelený priestor je spájaný s nižšou vitalitou miest, no zároveň môže podnecovať vyššiu súdržnosť. Sociálna súdržnosť je pritom pozitívne spätá s vitalitou miest.

¹¹ Napríklad odliv mladých ľudí z vidieka do miest a následné zvýšenie podielu obyvateľov nad 65 rokov sice znižujú ukazovatele ako kapitálové zdroje či nižšie hodnoty vlastného bývania, napriek tomu vykazovali dobré hodnotenia v iných ukazovateľoch, napríklad zvyšovali percento osôb nad úroveň chudoby (White 2000).

V „indikátoroch susedstva“ použitých v Clevelande (Kingsley 1998) si okrem už vyššie spomenutých ukazovateľov všimli napríklad aj vlastníctvo bytov, medián hodnoty bývania či fyzický stav a vzhľad bývania (získovaný na základe prieskumu obyvateľov, pozorovania v teréne a údajov z oddelenia bývania v samosprávnych inštitúciách). Pracovali aj s údajmi o stavebných povoleniach či povoleniach k demolácii budov, zmenám v hodnotách nehnuteľností a daní za ne.¹²

Ďalšie vybrané indikátory ponúka Thomas Kingsley aj vo svojom sprievodcovi pre budovanie systémov meraní (Kingsley 1999: 40). Pri bývaní si všima napríklad počet bytových jednotiek, ich typ a veľkosť, držbu (nájomca alebo majiteľ), mieru preplnenosti a mieru neobsadenosti, opatrenia fyzickej kvality bývania, dostupnosť bývania (pomer výdavkov na bývanie a príjmu), cenu nájomného a podobne. Všima si tiež mobilitu (koľko domácností sa presťahovalo za posledných päť rokov).

Výskumníčky Becky L. Yustová a Jean A. Memkenová tvrdia, že „bývanie je komunitný zdroj, ktorý výrazne prispieva ku kvalite života a ovplyvňuje celkovú vitalitu komunity“ (Yust – Memken 2000). Zamerali sa na meranie vitality v nemetropolitných (vidieckych) oblastiach USA. Cieľom výskumu bolo preskúmať vzťahy medzi charakteristikami bývania a domácností a tiež vyvinúť model, ktorý by túto vitalitu predpovedal. Porovnávajú vitalitu konkrétnych lokalít v roku 1980 a 1990, pričom výstupná vitalita je zároveň predikátorom vývoja v ďalšom desaťročí. Ako dáta použili údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov. Tie boli sumarizované za celé okresy, a preto nebolo možné redukovať ich na samostatné mestá. Bolo však možné ich porovnávať s inými okresmi. Medzi faktory, ktoré boli sledované, patrí napríklad pomer voľných a pomer obývaných bytových jednotiek k celkovému počtu bytových jednotiek, stredná hodnota bytových jednotiek, podiel nájomného bývania k celkovému počtu bytov, podiel bytových jednotiek postavených v konkrétnych desaťročiach k celkovému počtu. Sústredili sa však len na tie údaje, ktoré boli zaznamenané alebo vypočítateľné v oboch sčítaniach (1980 a 1990).

Dve prípadové štúdie Oregonskej univerzity z okresov Tillamook a Wallova¹³ si všimajú napríklad aj to, aké je percento domov, ktoré sú obývané len sezónne, rekreačne alebo príležitostne. Sezónnosť využívania obydlí môže

¹² V roku 2018 bol tento systém meraní doplnený o „Index pokroku“ (Progress index), dostupné z <http://www.clevelandnp.org/> [cit. 2024-02-07].

¹³ Tillamook Vital Indicator Project a Wallowa Vital Indicator Project, dostupné z <https://oregonexplorer.info/> [cit. 2024-03-07].

prinášať pozitívne aj negatívne ekonomické dôsledky. Niekde môže znamenať, že nehnuteľnosti využívajú turisti na krátkodobé pobyty, inde však lokality zápasia s vysokou mierou fluktuácie obyvateľstva, čo môže mať negatívny vplyv na sociálnu súdržnosť a dôveru (Etuk – Crandall 2010b: 32–33). Taktiež boli zisťované podmienky bývania vyhodnocované podľa veku a sociálno-ekonomického postavenia vlastníka (Crandall – Etuk 2008). Jedným z kľúčových ukazovateľov bolo aj to, aby väčšina výstavby nových domov (nad 51 %) prevládala v rámci existujúcich hraníc miest, prípadne v rámci hraníc rastu miest, čím sa malo zamedziť vyľudňovaniu centier a zaberaniu novej pôdy (Etuk – Crandall 2010).

V Greater Sudbury (Kanada) sa pri bývaní napríklad hodnotia aj „predpovede vývoja trhu s bývaním“ (napríklad zmeny v úrokových sadzbach pri hypotékach, ceny prenájmu), ale aj podmienky bývania seniorov (jednoizbové rezidencie pre seniorov a porovnanie nájomného), zvýšenie čakacích dôb na dotované bývanie, miera bezdomovectva a podobne (Community Foundations Canada, 2016: 10–16). V reporte z regiónu Clayoquot Sound¹⁴ (Kanada) z roku 2016 sa nachádza aj indikátor skúmajúci súkromné obydlia, ktoré si „vyžadujú väčšie opravy“. Taktiež pomocou dotazovania zisťovali, ako ľudia sami vnímajú svoje obydlie, teda či ho považujú za vyhovujúce. V newyorskej štvrti Elmhurst/Corona (Kimiagar a kol. 2019: 35–41) skúmali vlastnícke vzťahy (vlastník, nájomca, sociálne bývanie), dĺžku pobytu v týchto domoch, obsadenosť (počet osôb na 1 miestnosť), spájanie domácností (niekedy aj nerodinných) za účelom znižovania nákladov na nájomné, mieru núteného vysťahovania rodín. Skúmali aj hodnotenie vlastného bývania dospelými ako vyhovujúceho či nevyhovujúceho. V meraniach *Rural Indiana Stats*¹⁵ v 92 okresoch štátu Indiana (USA) okrem iných ukazovateľov sledujú výnos dane z nehnuteľností (DeBoer 2020: 35). V projekte *The Vital Vernonia Indicator Project* (Grotta 2014) sa skúmala vitalita malého mesta Vernonia s približne 2 300 obyvateľmi. Jeden z indikátorov (migrácia) skúmal percento dospelých obyvateľov, ktorí vyrástli v meste Vernonia, opustili ho, ale následne sa vrátili žiť v ňom.

Ďalší odlišný je koncept merania vitality štvrtí v Pekingu (Zhang – Han 2022). Štvrte rozdelili na kultúrne, komerčné a obytné. Hodnotí sa okrem iného napríklad „textúra ulíc“ (vrátane tvaru budov, použitých materiálov, fasád či hustoty budov), dôraz sa kladie na historický aspekt budov, ich vek, jedinečnosť

¹⁴ Clayoquot Sound Biosphere Region's Vital Signs, dostupné online: https://clayoquotbiosphere.org/files/file/5d6b13d204f33/Vital_Signs_18_web_final.pdf [cit. 2024-03-07].

¹⁵ Dostupné z <https://pcrd.purdue.edu/ruralindianastats/> [cit. 2024-03-18].

architektúry, zastavanú plochu, pomer komerčných budov k budovám obytným a množstvo ďalších faktorov súvisiacich s obydliami. V spomenutej literatúre odkazujú aj na ďalších autorov, ktorí sa snažia merať vitalitu štvrtí podľa materiálnych či priestorových parametrov, napríklad podľa výšky či hustoty zástavby, úžitkovej plochy, podľa dĺžky cestnej siete, prípadne chodníkov, systému pouličného osvetlenia, parkovacích miest. Niektoré z týchto prác sú úzko zamerané len na vitalitu konkrétnych námestí, vitalitu nábreží či vitalitu ulíc.

Európske (a slovenské) pokusy o meranie vitality

Z uvedených štúdií je zjavné, že snahy o kvantifikovanie vitality sú rozšírené najmä v priestore Severnej Ameriky. Medzi frankofónnymi textami prevažnú časť tvorí hodnotenie vitality z etnolingvistického pohľadu, teda ako životaschopnosť jazykových menšín uprostred iných kultúr. A aj tie práce, ktoré sa dotýkajú vitality ľudských sídel, nachádzame najmä v kanadskom Montreale, Quebecu a podobne.¹⁶ V germanofónnej odbornej literatúre sa pojmy vitalita a komunita spoločne takmer neskloňujú, i keď to neznamená, že by nemecky hovoriace krajiny podceňovali životaschopnosť ľudských sídel alebo bytovú politiku. Do európskeho prostredia teda záujem o „meranie vitality“ prenikol len výnimočne, a aj to pod označením merania „zdravia“ alebo „blahobytu“ lokálnych komunít.

Sumarizačná práca *Assessing the Health of Communities* (Frankish – Kwan – Flores 2002: 33) prináša okrem iného prehľad 117 projektov merania indikátorov „zdravia komunít“ vo svete. Z nich až 72 projektov bolo realizovaných v Spojených štátoch amerických a Kanade (zhodne po 36 projektov). Tri projekty sa implementovali na celoeurópskej úrovni (*European Common Indicators, Project Megapoles – Health in Europe’s Capitals, Urban Audit – Assessing the Quality of Life of Europe’s Cities*), 2 projekty boli medzinárodného charakteru (*WHO Healthy Cities Project, Urban Indicators Tool Kit (United Nations Commission on Human Settlements)*). Po jednom projekte sú tu spomenuté aj iniciatívy napríklad v Bulharsku (*Sustainable Varna*), v Českej republike (*Brno Healthy City Project*¹⁷), či v Maďarsku (*Pecs City Health Plan*).

¹⁶ Dočítať sa môžeme napr. o vplyve sociability a asociačných sietí na vitalitu vidieckych komunít (Bobbé – Perrot 2012), o vitalite vidieckych komunít v Quebecu (Jean 2014), o indikátoroch vitality vidieckej oblasti Rosemont-La Petite-Patrie v Montreale (2018) a ďalších.

¹⁷ Brno sa do tohto projektu zapojilo v roku 1996 a stalo sa zakladajúcim členom Národnej siete Zdravých miest ČR. Pre viac informácií viď. <https://www.zdravamesta.cz/>.

K podobnému záveru dospeli aj výskumníci (Jian-gang – Wei – Hongyun 2019), ktorí skúmali 436 článkov o urbánnej vitalite publikovaných medzi rokmi 1998 a 2018. Podrobná analýza okrem iného ukázala, že 128 z nich (teda až 29 %) bolo publikovaných v USA. Ďaleko za nimi skončila Čína so 48 článkami (11 %) a tretie Anglicko so 40 článkami (10 %).

Vlastný systém merania blahobytu zostavila aj OECD. Od roku 2011 sa zisťuje takzvaný Better life index. Pozostáva z 11 oblastí, pričom bývanie je jednou z nich.¹⁸ Systém umožňuje obyvateľom hodnotiť, ktorá oblasť má pre nich väčšiu váhu a ktorá minimálnu. Tento index stále nie je uzavretý a naďalej sa vyladuje. Vyslúžil si aj kritiku, že nedostatočne alebo vôbec nezahŕňa dôležité ukazovatele, ako ekonomická nerovnosť alebo znečistenie životného prostredia. Zistenia z jednotlivých rokov (2011, 2013, 2015, 2017 a 2020) boli publikované v reportoch How's Life?,¹⁹ kde je možné sledovať aj vývoj v čase a porovnať jednotlivé krajiny s priemerom OECD.²⁰

Vo Francúzsku bol v roku 2002 vytvorený „barometer nerovnosti a chudoby“ známy pod označením Bip40. Bol to súbor 6 ukazovateľov (bývanie bolo jedným z nich) so 60 premennými. V prípade bývania bola ako ukazovateľ zvolená aj „miera núteného vystahovania“, keďže tá odráža najväčšiu chudobu (Jany-Catrice – Marlier 2013: 33–34).

Podobné merania ponúka aj Škótsky index viacnásobnej deprivácie (*Scottish Index of Multiple Deprivation*) (Whyte – Lyon 2013: 45–54). Mapuje, aký stupeň

¹⁸ V oblasti bývania sa skúmajú tieto základné hodnoty: preplnenosť bytov (počet miestností v byte vyladený počtom osôb, ktoré tam bývajú), cenová dostupnosť bývania / výdavky na bývanie (aké percento z hrubého disponibilného príjmu musia obyvatelia vynaložiť na bývanie), miera nadmerného zafarbenia nákladmi na bývanie (podiel domácností v spodných 40 % distribúcie príjmov, ktoré vynakladajú viac ako 40 % svojho disponibilného príjmu na bývanie, tj. náklady na nájom alebo hypotéku), chudobné domácnosti bez prístupu k základným hygienickým zariadeniam, prístup domácností k internetovému pripojeniu, nerovnosti v oblasti bývania: rozdiely medzi mestskými a vidieckymi sídlami.

¹⁹ Dostupné z https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life_23089679 [cit. 2024-03-18].

²⁰ Kľúčové poznatky za Slovenskú republiku: V roku 2020 v Slovenskej republike vynakladali domácnosti na bývanie v priemere viac ako 27 % svojho hrubého disponibilného príjmu, čo je najviac z krajín OECD, kde je priemer 20 %. Priemerný dom v Slovenskej republike obsahuje 1,1 izby na osobu, čo je menej ako priemer OECD (1,7 izby na osobu) a jedna z najnižších hodnôt v OECD. Z hľadiska základného vybavenia má 98,5 % bytov v SR súkromný prístup k vnútornému splachovaciemu záchodu, čo je viac ako priemer OECD 97 %. Chudobných domácností bez prístupu k základným sanitárnym potrebám bolo na Slovensku 8,3 % (7. miesto), pričom od roku 2010 ide o mierny nárast (0,7%). Stále je to menej ako v susednom Poľsku a Maďarsku, kde však tento trend rapídne klesá. Priemer krajín OECD bol na úrovni 6,8 %. Na Slovensku má 79 % domácností prístup k internetovému pripojeniu (priemer OECD je 85,2 %).

deprivácie vykazujú jednotlivé oblasti Škótska. Na meranie však nepoužíva existujúce hranice okresov či miest, ale umelo vytvoril takmer 7 000 dátových zón (v rozsahu od 500 do 1 000 domácností na jednu zónu). Bývanie, vrátane demografických ukazovateľov, ktoré ho ovplyvňujú, je jedným zo 7 ukazovateľov. Tento systém bol v roku 2020 modifikovaný.

Na Slovensku zatiaľ nevidujeme podobné projekty, ktoré by sa venovali vitalite miest či regiónov. V odbornej literatúre pojem vitality v súvislosti s mestami nachádzame prakticky výnimočne, (napríklad Bitušiková 2007). Štúdia Silvie Bašovej (Slovenská technická univerzita v Bratislave) s názvom „Urbánna vitalita“ (Bašová 2014) prináša skôr prehľad zahraničných výskumov. Opiera sa o štúdiu nadnárodnej spoločnosti *WCRR – Worldwide City Rankings Reveal* z roku 2012, ktorá hodnotila 223 „top“ miest sveta, pomocou súboru 39 ukazovateľov. Z výstupov autorka vzťahuje praktické odporúčania pre slovenské mestá, ako napríklad návrat k „ľudskému rozmeru“, zvyšovanie integrity obyvateľov, posilňovanie participácie, budovanie priaznivého prostredia mestských centier pre rodiny a podobne. Zo štúdie sa však o vitalite slovenských miest dozvedáme len minimálne: „K stratám sídelnej identifikácie a oslabeniu vitality ... došlo v slovenských mestách predovšetkým veľkokapacitnými zástavbami panelových sídlisk v šesťdesiatych až deväťdesiatych rokoch 20. storočia, ale aj zástavbou stereotypnými súbormi individuálnej bytovej zástavby (IBV).“ V závere autorka spomína viaceré medzinárodné iniciatívy a projekty, ktoré napomáhajú rozvíjaniu kvalitnejších a vitálnejších miest a do ktorých sa zapojili aj slovenské mestá (napr. Európske hlavné mesto kultúry, URBACT, CIVITAS, SMART CITIES, JESSICA, UN HABITAT a podobne).

V tejto súvislosti je v slovenských podmienkach používanější koncept meraní tzv. udržateľnosti, inovatívnosti či inteligentnosti miest a vzájomných porovnávacích analýz (*benchmarking*). V podstate ide o snahu mesta identifikovať sa ako kvalitné miesto pre život. Indikátormi podobnými ako pri skúmaní vitality miest sa hodnotí stav miest a zároveň to umožňuje ich porovnávať navzájom.

Inovačná agentúra *2thinknow*, ktorá vedie databázu 500 „najinovatívnejších“ miest sveta, vypracovala takzvaný *Innovation cities index*.²¹ Ponúka samosprávam, vládam alebo komerčným subjektom možnosť meraní „inovatívnosti“ v rôznych oblastiach a porovnávanie naprieč svetom. Medzi indikátory patrí aj

²¹ Dostupné z <https://2thinknow.com/reference/city-indicators/> [cit. 2024-03-07].

oblast architektúry a stavebníctva.²² Do tohto testovania sa zo Slovenska zapojili mestá Bratislava a Košice.

Iné zameranie má takzvaný *Smart City Index*²³ vytvorený na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Ten skúmal mieru „inteligentnosti miest“ v zmysle prepojenia hospodárskych a technologických aspektov miest s ich „humánnym rozmerom“. Bývanie bolo jednou zo šiestich kľúčových charakteristík inteligentného mesta. Do tohto benchmarkingu bolo na Slovensku zapojených 247 obcí a miest s populáciou nad 3000 obyvateľov.²⁴

Ďalšie snahy o vyhodnocovanie stavu miest sú viditeľné v oblasti tzv. udržateľného rozvoja miest (Mederly – Hudeková 2005). Od roku 1999 sa realizoval projekt *European Common Indicators Project*, do ktorého sa zapojili aj tri menšie slovenské mestá.²⁵ Medzi testovanými indikátormi sa objavuje aj téma urbanizmu a výstavby. V sekcii „Urbanizácia územia“ je hlavným ukazovateľom podiel zastavaných plôch v rámci katastrálneho územia (v percentách). Doplnkovým ukazovateľom je hustota obyvateľstva v rámci zastavaného územia (počet obyvateľov na 1 ha). V sekcii „Bytová výstavba“ sa hodnotí počet vydaných stavebných povolení a počet dokončených bytov. V sekcii „Priestorový rozvoj miest“ sa sleduje výstavba na nových plochách (tzv. na zelenej lúke) a obnova zanedbaných území a areálov (tzv. brownfields). Indikátor „Kvalita bývania a vybavenosť bytov“ hodnotí percento bytov vybavených hygienickou infraštruktúrou (vodovod a kanalizácia), ústredným kúrením a tiež priemerná veľkosť obytnej plochy (v m²).

²² Medzi skúmanými ukazovateľmi boli: architektonické vrstvenie (architektonická zložitosť a vrstvenie mesta, vyváženie zachovania pôvodných stavieb a výstavby nových), dekoratívne vlastnosti (prítomnosť dekoratívnych prvkov na budovách, napr. kamenárske murivo, tesárstvo, sochárstvo, pouličné umenie), zelená architektúra (zelené budovy, experimentálne alebo nové návrhy udržateľných budov), história (vek mesta, pričom staršie mestá majú vyššiu hodnotu cestovného ruchu), okolie (kvalita decentralizovaných štvrtí), tradícia inovácie (história skúšania nových inovácií a technológií aplikovaných v spoločnosti), vertikálne bývanie (vyvážená podpora vertikálneho rozvoja miest na rozdiel od horizontálneho rozvoja, čo koreluje s hustotou osídlenia) a pešia dostupnosť.

²³ Merania prebiehali medzi rokmi 2019 až 2022. Dostupné z <https://slovak-smartcities.sk>, resp. <https://intelligentnemesta.sk> [cit. 2024-02-27].

²⁴ Štúdia „Creation of an investment platform for smart cities and regions initiatives in Slovakia“ vypracovaná pre Európsku investičnú banku identifikovala potenciál pre realizáciu 750 projektov v oblasti Smart Cities / Smart Regions na Slovensku. Zároveň však identifikovala nedostatok kvalifikovaných kapacít a zdrojov na strane samospráv, ktoré by dokázali riadiť túto agendu a realizovať projekty v tejto oblasti.

²⁵ V roku 2003 sa do tejto iniciatívy zapojili Púchov, Rimavská Sobota a Šaľa. V rokoch 2004–2005 v rámci projektu „Udržateľný rozvoj miest a zmiernenie negatívnych vplyvov klimatických zmien na kvalitu života a stav životného prostredia v mestách (UrbEco)“ prebiehalo aj testovanie indikátorov v desiatich modelových mestách na Slovensku (Banská Bystrica, Dubnica nad Váhom, Levice, Piešťany, Prievidza, Trnava, Zvolen, Modra, Prešov a Šaľa). Údaje sa porovnávali od roku 1990.

Aplikovateľnosť v lokálnych podmienkach

Absenciu podobných výskumov v našich podmienkach je možné vnímať ako nevyužitý potenciál. Disponujeme totiž mnohými dátami, ktoré pri správnom narábaní vedia veľa napovedať o procesoch, ktoré sa odohrávajú v našich mestách. Vitalita (alebo udržateľnosť, obyvateľnosť či blahobyť) lokálnych komunit môže byť dôležitým ukazovateľom, ktorý môže predikovať ich budúci vývoj a napomôcť pri plánovaní a rozhodovaní samospráv alebo nezávislých iniciatív. Obzvlášť dôležité môžu byť tieto údaje pri skúmaní vyludňujúcich sa regiónov. Antropológovia môžu pritom skúmať procesy, ktoré sa v komunitách odohrávajú, ak sa zmenia lokálne podmienky.

Vo svojom výskume sa venujem periférnym regiónom stredného Slovenska a najmä mestu Modrý Kameň, ktoré sa nachádza na juhu stredného Slovenska. Mesto vyrástlo pod rovnomenným hradom z roku 1278. Mestský charakter je doložený v 17. storočí vďaka existencii cechov a trhovému právu. V roku 1913 (ešte pred vznikom Československa) sa stalo sídlom okresu, keďže bolo obchodným a kultúrnym centrom regiónu, a to aj napriek svojej veľkosti (približne 1 500 obyvateľov). V šesťdesiatych rokoch 20. storočia prišlo o štatút okresného mesta v prospech susednej dediny Veľký Krtíš, ktorá vplyvom riadených procesov budovania hnedouhoľných baní a sídliska pre prichádzajúcich baníkov rapídne vzrástla na nové centrum regiónu (z pôvodných 792 obyvateľov v roku 1950 na 14 168 v roku 1991). Na Modrý Kameň bola navyše na takmer dvadsať rokov uvalená stavebná uzávera, kvôli ktorej nepribúdali žiadne nové domy či byty. Aj preto je dodnes jediným mestom na Slovensku, ktoré nemá panelový obytný dom. Modrý Kameň je vďaka svojej veľkosti vhodnou výskumnou lokalitou, pretože je možné spracovať ho ako celok a napriek tomu zájsť do dostatočnej hĺbky.

Za posledných 100 rokov môžeme v meste sledovať rôzne etapy, ktoré by mohli byť kvantifikované ako jeho vitalita v čase. V lokálnej spisbe²⁶ sú medzi pozitívne obdobia radené najmä medzivojnové roky 1918–1939 a následne aj päťdesiate roky 20. storočia. Vnímaná je najmä zvyšujúca sa angažovanosť obyvateľstva na kultúrno-spoločenskom dianí, rozvoj dobrovoľníckych organizácií, športových či záujmových združení. Za veľkú ujmu je považované odobratie

²⁶ Napríklad *Monografia mesta Modrý Kameň* (Fekete 1990: 55–57, 62–64, 86–91), Veronika Dobrová: *Spolková činnosť v Modrom Kameni v rokoch 1918–1938*, nevydaná diplomová práca, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, 2006; „*Zo života neobyčajne obyčajných Modrokamenčanov*“ (Fekete 2024, pripravovaná publikácia v tlači), „9. – 14. marec 1939 a Modrý Kameň“ (Bulka 1940) a ďalšie.

štatútu okresného mesta v roku 1960. Obyvatelia pri hodnotení vitality mesta²⁷ najčastejšie spomínajú ako priaznivé obdobie aj sedemdesiate a osemdesiate roky minulého storočia. Naopak, sociálne a hospodárske zmeny po roku 1989 sa negatívne odzrkadlili na stave mesta a dodnes rezonuje, že mesto odvtedy zažíva regres, ktorým si vyslúžilo aj pozornosť celoštátnych bulvárnych médií.²⁸ Tieto klesajúce a stúpajúce tendencie vitality odzrkadľujú napríklad aj opisy ponúkaných služieb, sieť obchodov, živnostenských povolení a remeselných dielní (Fekete 1990: 62–64, 97–102), s čím súvisí zamestnanosť obyvateľov z celého okresu v službách v meste. Ale nasvedčujú tomu aj dochované údaje o bývaní a domoch?

Máme k dispozícii množstvo údajov, ktoré pomôžu pochopiť tento vývoj. Bývanie je pritom najlepšie sledovateľným javom, oveľa podrobnejšie zachyteným ako napríklad zdravie, kriminalita či ekonomické ukazovatele. Stav obydlí je skúmaným údajom v rámci Sčítania domov a bytov. Je teda možné ho skúmať v časovom horizonte posledných 140 rokov v 10ročných intervaloch. Okrem veku budov (Tab. 1) sa môžeme dočítať aj o hustote obývanosti, počte obytných miestností či počte osôb v jednotlivých bytoch. Domy a pozemky sú zároveň súčasťou kartografického a najmä katastrálneho mapovania, je preto možné ich skúmať aj v priestorovom aspekte. Domy sú a vždy boli často fotografované, či už v rodinných albumoch, alebo na pohľadniciach a pohľadoch na celé mesto. Môžeme preto skúmať architektonické či dekoratívne prvky a sledovať ich šírenie. Archív na Mestskom úrade navyše uchováva evidenciu nehnuteľností, ktorá bola založená v sedemdesiatych rokoch 20. storočia a je dodnes aktualizovaná. Je z nej možné napríklad zistiť vek budov, rozsiahlejšie stavebné úpravy, pri niektorých rok zbúrania, ale aj majetkové pomery.

Spolu bytov	Obdobie výstavby bytov				
	pred r. 1919	1919–1945	1946–1960	1961–1970	1971–1980
639	55	118	92	40	77

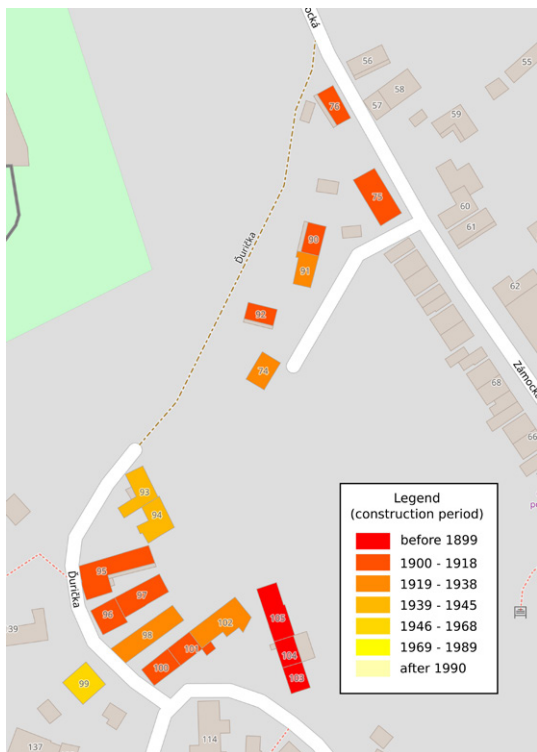
Obdobie výstavby bytov				
1981–1990	1991–2000	2001–2005	2006 a neskôr	Nezistené
33	21	5	2	196

Tab. 1: Obdobie výstavby bytov v Modrom Kameni podľa sčítania v roku 2011²⁹

²⁷ Vlastný terénny výskum autora realizovaný v rokoch 2022–23.

²⁸ Viď napríklad „Ospalý Modrý Kameň“, denník Plus 1 deň, publikované 18. 3. 2009, alebo „Modrý Kameň: Mesto bez lekárne, bankomatov či kanalizácie!“ denník Nový čas, publikované 27. 10. 2011.

²⁹ Štatistický úrad SR, dostupné z <https://datacube.statistics.sk> [cit. 2024-02-17].

Obr 1. Etapy výstavby domov na ulici Důrčička v Modrém Kameni, autor J. Hanko.

Podrobnejšie údaje poskytujú jednotlivé sčítacie hárky zo starších sčítaní umiestnené v Slovenskom národnom archíve. Napríklad v roku 1930 bolo identifikovaných 313 domov, z toho len 18 bolo neobývaných a v nich spolu žilo 1 556 osôb (pre porovnanie s rokom 2011, kedy v meste žil takmer rovnaký počet osôb, ale počet domov bol takmer dvojnásobný, viď. Tab. 2). Na jednu domácnosť v roku 1930 vychádzala priemerná obsadenosť 3,73 osoby. Tieto hárky poskytujú aj podrobnejší pohľad na demografické ukazovatele. Napríklad zo sčítaných 1 436 osôb (z dochovaných sčítacích hárkov, nie celkových sumárnych tabuliek) tu v roku 1930 žilo 1 114 Modrokamenčanov, teda osôb, ktoré sa v meste narodili. Medzi nimi sú ale aj deti, ktoré sa tu narodili prisťahovaným rodinám, napríklad z Čiech. Až 322 osôb (čo je takmer 1/4 obyvateľstva, presnejšie 22,42 %) sa do mesta prisťahovalo a to najmä po roku 1920. Ďalej môžeme vyčítať dôvody prisťahovania (najčastejšie to boli sobáše s miestnym obyvateľstvom alebo príchod celých rodín za prácou jedného z jej členov).

Rok	1930	2011
Počet obyvateľov	1556	1560
Spolu bytov	404	639
Z toho počet bytov v budovách s jedným bytom (t.j. rodinný dom)	313	600
Počet neobývaných bytov z celkového počtu	18	130

Tab. 2: Obývanosť domov v Modrom Kameni v rokoch 1930 a 2011³⁰

Výskum v danej lokalite je podložený aj vybranými demografickými ukazovateľmi, ktoré umožňujú detailné analýzy migrácie z a do lokality, dôvody sťahovania rodín či jednotlivcov. Podrobnejšie je možné skúmať migráciu obyvateľstva v Modrom Kameni na základe evidencie Matričného úradu. Ide o významný prameň, ktorý na takmer pol storočí sumarizuje počty prisťahovaných a odsťahovaných obyvateľov od roku 1974. Okrem iného totiž zaznamenáva aj dom, z ktorého sa obyvatelia odsťahovali, a dom, do ktorého sa prisťahovali. V niektorých prípadoch je možné identifikovať rodinný stav, vek v čase odsťahovania/prisťahovania, alebo môžeme dedukovať dôvody migrácie.³¹

Miestna pamäť je uchovaná v množstve písomných prameňov, pamätí, rodinných fotografií, či dokonca stavebných plánov, ale aj spomienok obyvateľov, ako reprezentantov kvalitatívnych dát. Početnými rozhovormi s miestnymi obyvateľmi sa snažíme doplniť túto mozaiku o takzvané mäkké dáta. Databáza o viacerých domoch a rodinách obsahuje informácie o tom, ako prebiehala stavba ich domu, odkiaľ stavitelia čerpali inšpirácie, aký život v ňom prežívali

³⁰ Digitalizované hárky zo sčítania obyvateľstva Slovenska v roku 1930, dostupné z <https://www.slovakiana.sk/scitacie-harky> [cit. 2024-06-18] a Štatistický úrad SR, dostupné z <https://datacube.statistics.sk> [cit. 2024-06-18].

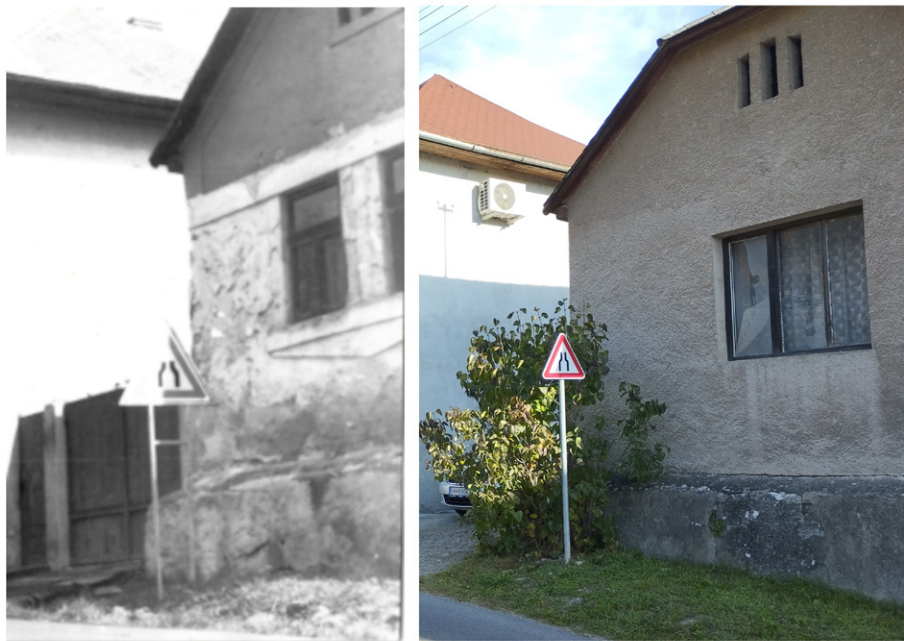
³¹ Z pomerne rozsiahlych analýz vyberáme niekoľko dôležitých zistení: Modrý Kameň bol spočiatku migračne stratový (sedemdesiate a osemdesiate roky), avšak neskôr prešiel do opačnej fázy a bol migračne ziskový (deväťdesiate roky až súčasnosť). Podobne sa vyvíjala aj vzájomná migrácia medzi ním a susedným mestom Veľký Krtíš. Medzi týmito mestami migrovalo približne toľko isto ľudí ako medzi Modrým Kameňom a ostatnými obcami Slovenska aj zahraničím spolu. Z porovnania veku v čase odsťahovania vyplýva, že z Modrého Kameňa sa najčastejšie odsťahovali osoby v mladšom produktívnom veku (18–29 rokov). Predpokladáme, že sú to najmä ľudia, ktorí ukončili vzdelanie a nastúpili do zamestnania alebo sa zosobášili v inom mieste. Najviac mladých ľudí (až 50,00–79,89% odsťahovaných) z mesta odchádzalo v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. V ďalších dekádach sa tento podiel znižoval a v posledných rokoch sa dostal na najnižšie úrovne (15,79–16,67%). Kategória 30–64ročných prechádza opačným vývojom. Kým na začiatku sledovaného obdobia táto veková kategória odsťahovaných tvorila 20–25%, v roku 2018 to bolo viac než 60% odsťahovaných. V počtoch prisťahovaných takéto trendy nepozorujeme. Zdroj: Kniha o prisťahovaní obyvateľstva a Kniha o odsťahovaní obyvateľstva (Mestský úrad v Modrom Kameni).

ich predkovia, ako si ich prispôbovali nasledovné generácie, prečo sa rozhodli ostať žiť v lokalite, respektive opustiť ju a podobne.

Štúdium obydli ponúka aj ďalší rámec, a tým je napríklad aplikácia nových teórií v oblasti prenosu kultúry. Selektionistický prístup v evolúcii kultúry (napr. Peter Richerson, Robert Boyd, Joseph Henrich a ďalší autori) popisuje, podľa čoho sa rozhodujeme, ktoré prvky kultúry (prípadne technologických zručností) chceme napodobniť, akí presní budeme a aký to bude mať dopad na našu miestnu kultúru. V prípade obydli môžeme v Modrom Kameni napríklad identifikovať invariantný typ rodinného domu,³² ktorého masové rozšírenie dokazuje množstvo fotografií zo začiatku 20. storočia a obyvatelia si ho stavali až do štyridsiatych rokov. Potvrdený a dobre merateľný je vertikálny prenos, kedy si rodič a jeho traja (v druhom prípade až štyria) synovia postavili identické rodinné domy na rovnakej ulici. Môžeme sledovať aj šikmé a horizontálne šírenie technologických inovácií (napríklad bol identifikovaný prvý vlastník, ktorý sa rozhodol postaviť zväčšené okno, a domy v jeho okolí, ktoré sa ním inšpirovali)³³ (Obr. 2). V lokalite boli identifikované aj rovnaké typy prístavieb (obytnú plochu pôvodných domov z tridsiatych rokov 20. storočia zväčšovali v čase stavebnej uzávery v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch) a rovnako masívne budovanie kúpeľní a toaliet ako samostatných prístavieb v priebehu dvoch dekád. Taktiež môžeme sledovať nešírenie vzorov, ktoré boli do lokality privezené prisťahovalcami. Identifikované boli dva rozdielne rodinné domy, ktoré si postavili bývalí emigranti po návrate z Ameriky. Ani jedna z týchto inovácií nebola lokálnou komunitou napodobnená. Príkladom môže byť aj nezvykle šikmá strecha, ktorá je typická pre severnejšie horské regióny Slovenska a je adaptáciou na väčšie množstvo snehu, no na južnom Slovensku nenachádza opodstatnenie. V lokalite bola postavená prisťahovalcom, ktorý toto rozhodnutie opísal slovami, že nechcel „mať rovnaký dom ako všetci ostatní“ (jav vyššie spomenutými autormi nazývaný ako antikonformita). Na druhej strane môžeme identifikovať tak zvaný bias prestíže, ktorý sa prejavuje výstavbou

³² V danom období bol najčastejšie stavaný dlhý trojpriestorový dom s kamennou podmuróvkou, ktorá vyrovnávala terén a umožňovala vybudovanie pivnice či obytnej miestnosti prístupnej z ulice. Do ulice smerovali dve menšie okná. Strecha bola jednoduchá dvojspádová (sedlová), prípadne zložitejšia štvorspádová (valbová). Južná časť strechy presahovala pôdorys stavby, čím vznikali podstienky, tzv. „gánok“. Stavebným materiálom bol lokálne dostupný tufový a pieskovcový kameň.

³³ Ako zaznamenal miestny historik, pôvodné modrokamenské okná mali 50 × 50 cm. Podľa J. Feketeho bol prvým, kto si postavil väčšie okná, istý obyvateľ prezývaný Orlovec. Jeho dom v dnešnej Gaštanovej ulici mal okná o rozmeroch 80 × 140 cm. (Fekete 1990: 151). Dnes už z domu ostala len pôvodná kamenná pivnica.

Obr 2. Zväčšovanie okien a zmeny architektonických detailov zachytené na dobovej fotografii (súkromný archív) v porovnaní so súčasným stavom. Foto J. Hanko

domov v nových lokalitách na okraji mesta, alebo „hromadnú“ obnovu striech na jednej z ulíc, ktorú okomentoval jeden z vlastníkov slovami „(sused) ... predsa nebude jediný, kto má novú strechu“.

Výskum mesta Modrý Kameň je výsledkom dlhodobej snahy o pochopenie procesov, ktoré v lokálnych spoločenstvách prebiehajú a ktoré ovplyvňujú jeho vitalitu. Podporený bol napríklad komunitným projektom s názvom „Hodné pamäti“³⁴ s prvkami občianskej vedy (*citizen science*), v ktorom žiaci miestnej základnej školy mapovali históriu svojich rodinných domov, obyvatelia sa stretávali pri verejných diskusiách s odbornou verejnosťou, pričom výstupom bola interaktívna mapa a exteriérová výstava. Výskumu rovnako pomôže participácia na projekte *HerInDep: Heritage in Depopulated European Areas*, ktorý vznikol v spolupráci Karlovej univerzity v Prahe, University of Technology v Kaunase

³⁴ Projekt realizovalo občianske združenie Dobrý Kameň v roku 2023. Výstupy sú čiastočne zverejnené na stránke <http://hodnepamati.ozdobrykamen.sk> [cit. 2024-08-12].

(Litva) a University of Highlands and Islands v Inverness (Škótsko). Projekt sa zaoberá úpadkom európskej periferie, ktorý má za následok stratu nehmotnej kultúry, opustenosť a degradáciu budov a krajiny, a tiež „ľuďmi, ktorí sa snažia dať svojmu životu zmysel vo vyludnených oblastiach“.³⁵ Bude možné zdieľať výsledky a výskumné postupy partnerov, ktorí sa téme venujú síce podobnými, no napriek tomu unikátnymi metódami.

Zároveň je tu priestor pre multiagentové modelovanie (*Agent-based model*), teda sledovanie vývoja systému v rôznych podmienkach a hypotetických situáciách, ktorému sa venujú napríklad aj kolegovia v Kaunase. Nastavenie modelu si však vyžaduje dôkladné preskúmanie uvedených faktorov, možnosti ich dlhodobého sledovania a nastavenie váhy jednotlivým ukazovateľom, aby výsledný model zodpovedal reálnym procesom vo vnútri komunit.³⁶

Bývanie, ako samostatný ukazovateľ vitality, je v tomto navrhovanom meraní kľúčový, avšak nemôže zostať jediný. Množstvo domov a ich obsadenosť či fyzický stav nemôže pokryť celkový pohľad na vitalitu, no s pomocou doplnujúcich ukazovateľov, ako je napríklad veľkosť populácie, migrácia, či veková štruktúra obyvateľstva, dodajú meraniu dôležitý rozmer – sledovanie dynamiky v čase. A práve časové hladisko redukuje množstvo použiteľných údajov. Kým sčítania v prvej polovici 20. storočia doposiaľ neboli vyhodnotené na úrovni obcí, ale len okresov (výskum jednotlivých sčítacích hárkov si vyžaduje značné množstvo času), migrácia je v danej lokalite dobre sledovateľná až po rok 1974 a podrobné štatistické ukazovatele môžeme skúmať až po roku 1991. Bude teda dôležité nastaviť parametre tak, aby bolo možné sledovať čo možno najväčší časový úsek s porovnateľnými údajmi.

³⁵ Dostupné z <https://www.heritagereasearch-hub.eu/project/herindep/> [cit. 2024-08-12].

³⁶ Model bude vychádzať zo zistení výskumu v Modrom Kameni za celé skúmané obdobie, teda približne od roku 1920 do súčasnosti. Tieto údaje budú implementované do modelu tak, aby zohľadňovali ich reálne vzájomné vzťahy v minulosti. Hlavný rámec navrhovaného modelu zahŕňa nasledovné oblasti ukazovateľov: 1. Celkový počet domov v lokalite, vek a fyzický stav domov (novostavby a domy historické, domy udržiavané a rekonštruované, domy opustené a zbúrané), 2. Veľkosť obytnej plochy (obsadenosť, hustota obývanosti), 3. Celková populácia, miera emigrácie a imigrácie. V tomto štádiu zatiaľ neuvažujeme o zapojení ďalších ukazovateľov, i keď si uvedomujeme ich dôležitosť. Ďalej vidíme potenciál v zapojení premenných, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie obyvateľov odísť či zostať, kúpiť či postaviť dom, založiť si rodinu, ostať bývať s rodičmi alebo blízko nich. Tieto premenné (vertikálny, šikmý či horizontálny prenos, bias konformity a antikonformity, bias prestíže, miera a presnosť napodobovania a podobne) umožnia skúmať, ako sa bude model správať v prípade zmeny vnútorných procesov v lokalite. Výstupom by mali byť hodnotenia jednotlivých ukazovateľov znázornené vo forme čiarových grafov so zobrazením trendov v priebehu času a tiež aj agregovaný (sumarizačný) index vitality.

Závěry

Meranie vitality lokálnych spoločenstiev je dlhodobo v zornom poli akademikov i praktikov, najmä však v Severnej Amerike. Do našich geografických oblastí prenikla len okrajovo, navyše v značne obmenenom kontexte i názve. Aj u nás je však množstvo kvantitatívnych i kvalitatívnych dát, ktoré pri správnom použití dokážu napovedať mnohé o našich lokálnych spoločenstvách.

Vitalitu lokálnych spoločenstiev (regiónov, miest, štvrtí, či susedstiev) je možné kvantifikovať. Nejednotnosť postupov a množstvo variácií v jej meraniach naprieč akademickou obcou nám dovoľuje inšpirovať sa nimi, a pritom vytvoriť vlastný systém jeho hodnotenia s prispôsobeným výberom ukazovateľov.

S ohľadom na vyššie spomenutý výskumný zámer autora je navrhovaný ako kľúčový faktor bývanie (z pohľadu antropologického, no s prihliadnutím na urbanistické a architektonické hľadisko) a s ním priamo súvisiace demografické ukazovatele. Obydlia totiž verne odrážajú úroveň životaschopnosti miest, a to i spätne v čase, vďaka čomu môžeme identifikovať progres a regres ich vitality, ale aj predikovať jej vývoj. Veríme, že z dostupných údajov bude možné vitalitu kvantifikovať a vizualizovať aj v skúmanom regióne. A to bude zámer našej ďalšej činnosti.

Jaroslav Hanko je študentom štvrtého ročníka doktorského programu Obecná antropologie na Fakultě humanitních studií UK v Prahe. Tituly Mgr. (Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici) a PhDr. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre) získal z odboru muzeológie. Medzi jeho odborné záujmy patrí história hradu a mesta Modrý Kameň, architektúra a vyludňovanie periférnych regiónov. Je asociovaným partnerom v projekte HerInDep: Heritage in Depopulated European Areas. Vo svojej profesnej dráhe sa dlhodobo venuje vzdelávaniu mládeže a dospelých a komunitnému organizovaniu.

Kontakt: jaroslav.hanko.mk@gmail.com

Použité pramene a literatúra

- Bašová, Silvia. 2014. „Urbánna vitalita.“ *Alfa – Architecture papers of the Faculty of Architecture and design STU* 9, 2014, 2 (19): 4–11.
- Bitušíková, Alexandra. 2007. „Urban Identities and Diversities. A Key to the Renaissance of the City?“ *Lidé města* 9, 2007, 1: 1–13.
- Bobbé, Sophie – Perrot, Martyne. 2012. „La sociabilité n'est plus ce qu'elle était... Réseau associatif et vitalité du monde rural. L'exemple des plateaux de l'Aubrac et de Millevaches.“ *Revue d'Etudes en Agriculture et Environnement / Review of Agricultural and Environmental Studies* 93, 2012, 1: 71–94.
- Dale, Ann – Foon, Rebecca – Herbert, Yuill – Newell, Rob. 2014. *Community Vitality. From Adaptation to Transformation*. Toronto: Sustainability Solutions Group.
- DeBoer, Larry. 2020. *Capacity-Cost Indexes for Indiana Local Governments. 2002 and 2018*. Indianapolis: Indiana Fiscal Policy Institute.
- Etuk, Lena E. – Acock, Alan. 2017. „Toward a Rural Community Vitality Measurement Practice.“ *Community Development* 48, 2017, 1: 141–153.
- Etuk, Lena – Crandall, Mindy. 2010. *Tillamook County: 2020 Strategic Vision. 2009 Indicator Report Baseline Assessment. A Product of the Vital Tillamook Indicator Project*. Corvallis: Oregon State University.
- Etuk, Lena – Crandall, Mindy. 2010b. *Vital Willowa Indicator Project, 2009 Baseline Assessment Report*. Corvallis: Oregon State University.
- Fekete, Ján. 1990. *Modrý Kameň. Monografia k 700. výročiu založenia mesta*. Martin: Osveta.
- Frankish, Jim – Kwan, Brenda – Flores, Julieta. 2002. *Assessing the Health of Communities. Indicator Projects and Their Impacts*. Vancouver: Institute of Health Promotion Research, University of British Columbia.
- Grotta, Amy. 2014. *Vernonia Community Indicators of Vitality. 2013 Baseline Assessment Report. A Product of the Vital Vernonia Indicator Project*. Corvallis: Oregon State University.
- Jackson, Maria Rosario. 2008. *Measuring Cultural Vitality in Communities*. Washington: Urban Institute.
- Jackson, Maria Rosario – Kabwasa-Green, Florence – Herranz, Joaquín. 2006. *Cultural Vitality in Communities. Interpretation and Indicators, Culture, Creativity, and Communities Program*. Washington: Urban Institute.
- Jacobs, Jane. 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.
- Jany-Catrice, Florance – Marlier, Grégory. 2013. „Regional Indicators of Well-Being. The Case of France.“ Pp. 19–44 in Joseph M. Sirgy – Rhonda Phillips – Don Rahtz (eds.): *Community Quality-of-Life Indicators. Best Cases VI*. New York: Springer.
- Jean, Bruno. 2014. „Construire un instrument de mesure de la vitalité des communautés rurales. Une expérience québécoise.“ Pp. 335–244 in *CIST2014 – Fronts et frontières des sciences du territoire*. Paris: Collège international des sciences du territoire.
- Jian-gang, Shi – Wei, Miao – Hongyun, Si. 2019. „Visualization and Analysis of Mapping Knowledge Domain of Urban Vitality Research.“ *Sustainability* 11, 2019, 4: 988.

- Kingsley, Thomas. 1998. *Neighborhood Indicators. Taking Advantage of the New Potential Children*. Washington: Urban Institute.
- Kingsley, Thomas G. (ed.). 1999. *Building and Operating Neighborhood Indicators Systems. A Guidebook*. Washington: Urban Institute.
- Kimiagar, Bijan – Mullan, Jack – Drobnjak, Marija – Halkitis, Sophia. 2019. *Elmhurst/Corona, Queens. Community Driven Solutions to Improve Child and Family Well-Being*. New York: Citizens' Committee for Children of New York.
- Klein, Juan-Luis – Tremblay, Diane-Gabrielle – Sauvage, Laurent – Angulo, Wilfredo – Ghaffari, Leila. 2020. „Culture de proximité et développement local. Vers une grille de la vitalité culturelle des quartiers à Montréal.“ *Revue interventions économiques* 63, 2020: 8–28.
- Li, Yanmei – Zhang, Sumei. 2021. „Social Capital as a Predictor of Neighborhood Satisfaction. An Analysis of American Housing Survey National Data.“ *Housing and Society* 48, 2021, 1: 1–20.
- Maas, Paul R. 1984. *Towards a Theory of Urban Vitality*. Vancouver: University of British Columbia.
- Mederly, Peter – Hudeková, Zuzana. 2005. *Udržateľný rozvoj miest v Slovenskej republike. Návrh súboru indikátorov a ich využitie pri vyhodnotení udržateľného rozvoja miest*. Bratislava: Regionálne environmentálne centrum pre krajiny strednej a východnej Európy.
- Mouratidis, Kostas – Poortinga, Wouter. 2020. „Built Environment, Urban Vitality and Social Cohesion. Do Vibrant Neighborhoods Foster Strong Communities?“ *Landscape and Urban Planning* 2020, 204..
- Sauvage, Laurent – Angulo, Wilfredo – Ghaffari, Leila – Lareau, Catherine. 2018. *Les Indicateurs de vitalité culturelle à Rosemont-La Petite*. Montreal: Centre de recherche sur les innovations sociales.
- White, Betty Jo. 2000. „The Role of Housing in Non-Metropolitan County Vitality. The Overview.“ *Housing and Society* 27, 2000, 1: 1–6.
- Whyte, Bruce – Lyon, Andrew. 2013. „Understanding Glasgow. Developing a New Set of Health and Wellbeing Indicators for Use Within a City.“ Pp. 45–54 in Joseph M. Sirgy – Rhonda Phillips – Don Rahtz (eds.): *Community Quality-of-Life Indicators. Best Cases VI*. New York: Springer.
- Yust, B. L. – Memken, J. A. 2000. „Housing as an Indicator of Rural Vitality. The Methodology.“ *Housing and Society* 27, 2000, 1: 7–15.
- Zbranca, Rarita-Maria. 2018. „From Cultural Vitality to Culture as Sustainable Urban Development in Cluj-Napoca.“ Pp. 547–563 in Cristina M. Hîncea – Bogdan A. Moldovan – Bianca V. Radu – Raluca M. Suciú (eds.): *Transylvanian International Conference in Public Administration*. Cluj-Napoca: Accent.
- Zhang, Yan – Han, Yikuan. 2022. „Vitality Evaluation of Historical and Cultural Districts Based on the Values Dimension. Districts in Beijing City, China.“ *Heritage Science* 10, 2022, 137: 1–15.
- Zhang, Yuqing – Shang, Kun – Shi, Zhipeng – Wang, Hui – Li, Xueming. 2022. „Spatial Pattern of the Vitality of Chinese Characteristic Towns. A Perspective from Nighttime Lights.“ *Land* 11, 2022, 85: 1–17.

Zhao, Zhi Qing – Wang, Qing Lian. 2012. „Shaping the Vitality of the National List Historic Culture Town Based on the Theory of Urban Catalysts.“ *Advanced Materials Research* 2012, 450–451: 1637–1641.

Internetové zdroje

- Clayoquot Sound Biosphere Region's Vital Signs. 2018. Dostupné z https://clayoquotbiosphere.org/files/file/5d6b13d204f33/Vital_Signs_18_web_final.pdf [cit. 2024-02-17].
- Community Asset Map: Citizens' Committee for Children of New York. *Keeping Track Online Database: Map Community Resources*. Dostupné z <https://data.ccnyc.org/> [cit. 2024-01-18].
- Crandall, Mindy – Etuk, Lena. 2008. *What is Community Vitality?* Oregon Explorer, Natural Resources Digital Library. Dostupné z <https://oregonexplorer.info/content/what-community-vitality?topic=173>. [cit. 2024-01-18].
- Community Foundations Canada. 2016. *Greater Sudbury's VitalSigns 2016. Greater Sudbury's annual Check-up*. Dostupné z https://communityfoundations.ca/wp-content/uploads/2019/10/2016_VSR_ForWebEnglish.pdf [cit. 2024-01-18].
- Inovation cities index. Dostupné z <https://2thinknow.com/reference/city-indicators/> [cit. 2024-02-12].
- Herbert, Yuill. *Existing Measures of Community Vitality*. Dostupné z https://www.crcresearch.org/sites/default/files/u641/vitality_-_existing_measures.pdf. [cit. 2024-02-12].
- How to tackle population decline in Europe's regions? 2021. Dostupné z <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20210414STO02006/what-solutions-to-population-decline-in-europe-s-regions> [cit. 2024-08-12].
- Maffi, Luisa. 2008. „Cultural Vitality.“ *Resurgence* 250. Dostupné z <https://www.resurgence.org/magazine/article2590-cultural-vitality.html> [cit. 2024-01-14].
- Progress index. Dostupné z <http://www.clevelandnp.org/> [cit. 2024-02-12].
- Smart City Index*. Dostupné z <https://slovaksmartcities.sk>, a <https://inteligentnemesta.sk> [cit. 2024-02-12].
- Zent, Stanford – Maffi, Luisa. 2019. *Final Report on Indicator No. 2: Methodology for Developing a Vitality Index of Traditional Environmental Knowledge (VITEK) for the Project "Global Indicators of the Status and Trends of Linguistic Diversity and Traditional Knowledge."* Dostupné z https://www.terralingua.org/wp-content/uploads/2019/04/VITEK_Report.pdf [cit. 2024-02-17].